

УДК 343.1

Іващенко Оксана Віталіївна,
здобувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Івано-Франківського факультету
Національного Університету
«Одеська юридична академія»

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ ІНФОРМУВАННЯ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ДО СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

У статті досліджуються передумови виникнення та розвитку інституту інформування учасників кримінального провадження. Розглянуто особливості правового регулювання цього процесуального інституту у судовому процесі відповідно до законодавства та його доктрини по судову реформу 1864 р. включно.

Ключові слова: *судовий виклик, інститут інформування, суд, судовий процес, кримінальне провадження, судова реформа.*

Постановка проблеми. Сучасне кримінальне процесуальне законодавство України не може бути осмислене без історичних етапів його розвитку, оскільки потребують наукового дослідження його правові норми, які виникли досить давно та діють сьогодні у видозміненій формі.

В умовах прийняття нового КПК України від 13 квітня 2012 р. на сьогоднішній момент достатньо чітко спостерігається той факт, наскільки важливим є аналіз минулого, об'єктивне та конкретне вивчення історії того чи іншого правового явища. Такий аналіз дозволить дати об'єктивну оцінку сучасному кримінально-процесуальному законодавству України, правильно визначити напрями його реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що дослідження генези та розвитку інституту інформування у кримінальному процесуальному законодавстві на сьогоднішній момент відсутні. Окремих проблем цього питання опосередковано торкнулися С.М. Зеленський, Ю.Є. Кайгародова, С.А. Крушинський, В.Є. Лоба, Б.Р. Стецюк, Г.П. Тимченко, І.В. Уткіна, які досліджували даний міжгалузевий процесуальний інститут лише частково.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження історико-правових передумов становлення та розвитку інституту інформування учасників кримінального провадження до судової реформи 1864 р. та формулювання на цій основі відповідних рекомендацій та висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження. На території сучасної України першою пам'яткою письмового права Давньоруської держави стала Руська Правда (XI-XIII ст.), що визначила поняття і зміст злочину, систему мір покарання, а також містила норми процесуального права. Звичайно, у даному джерелі права не йдеться про інститут

інформування у його сучасному розумінні. Однак певні передумови для його виникнення на той час уже існували. Зокрема, виклик до суду забезпечувався сторонами судового процесу: позивачем (обвинувачем) або відповідачем (обвинуваченим). Так, за ст. 66 Руської Правди заборонялося сторонам викликати до суду та посилатися на показання холопа [12, с. 542]. У деяких випадках Руська Правда для підтвердження того чи іншого факту вимагала забезпечувати виклик до суду заздалегідь визначену кількість свідків. Так, згідно ст. 18 Руської Правди розширеної редакції, обвинувачений у вбивстві міг відвести від себе підозру шляхом виставлення семи послухів, а якщо обвинувачений був іноземцем – кількість послухів обмежувалася двома [9, с. 140]. Крім того, вперше поняття «виклик до суду» закріплювала саме Руська Правда. У разі виникнення спору позивач не мав права вимагати негайної явки відповідача до суду, а зобов'язаний був надати йому для цього п'ятиденний термін. Разом з тим, Руська Правда вимагала, щоб відповідач надав поруку в тому, що він вчасно з'явиться до суду [3, с. 21-22].

Отже, вже на той час давньоруське законодавство переслідувало дві основні цілі – необмеження прав відповідача (обвинуваченого) і забезпечення його явки до суду. У такому випадку, норми Руської Правди в частині кримінального процесуального права дозволяють прослідкувати генезис інституту інформування учасників кримінального провадження.

При цьому, слід зазначити, що перші норми давньоруського права щодо інформування учасників кримінального провадження виникли у період феодальної роздробленості Київської Русі (30-ті роки XII-XIV ст.) та були закріплені в Новгородській судній грамоті 1456 р., Псковській судній грамоті 1462 р., Судебниках Івана III 1497 р. та Івана IV 1550 р. [1, с. 62-64; 10, с. 304-308; 20, с. 21-22].

У часи перебування українських земель під владою Литви та Польщі зберігався обвинувально-позовний процес, успадкований від давньоруського права. Основними джерелом права, що регулював тогочасні процесуальні відносини, були Литовські статuti [8, с. 377].

Вперше в історії судочинства Великого князівства Литовського за Статутом 1566 р. передбачались заходи щодо забезпечення явки обвинуваченого до суду. При скоєнні особливо тяжкого злочину та в разі ухилення відповідача від явки гродський суд негайно повідомляв про це місцеву адміністрацію і чинив виволання. За непослушність праву виволаний оголошувався поза законом, позбавлявся особистих і громадських прав. При неможливості з'явлення до суду сторона мала повідомити про це спеціальною заявою або представити відповідні підтверджувальні документи [15]. Так, 3 червня 1577 р. зем'янин Дмитро Яловицький повідомив Луцький гродський суд про неможливість з'явлення в призначений термін до суду в місто Кременець через нашествя татар. Володимирський гродський суд відклав розгляд справи між панами Жоравницькими і луцьким старостою Корецьким через нез'явлення до суду останнього [6, с. 85].

З аналізу норм Литовського Статуту 1566 р. випливає, що поважною причиною нез'явлення до суду вважалася участь особи в державних справах: участь у Великому вальному сеймі, від'їзд за кордон у складі посольства тощо.

Окрему увагу слід звернути на процесуальний порядок інформування учасників кримінального процесу та правові наслідки у випадку нез'явлення такими учасниками до суду. Як зазначає С.Г. Ковальова, порядок виклику до суду походить зі звичаєвого права. Виклик відповідача до суду в звичаєвому праві називався «погонєю». У Литовському статуті 1529 р. зустрічаємо «погон», або позов, яким «погнаний», «позваний» (тобто відповідач) закликався до явки на суд іменем уряду. Як позов, так і погон записувалися в

судові книги і вручалися відповідачеві через вижа, а пізніше (після впровадження Статуту 1566 р.) – через возного. За Статутом 1529 р., виж мав вручати позови в присутності свідків. У позові вказувалися визначені терміни з'явлення до суду [6, с. 158].

Крім вказаного вище загального процесуального порядку виклику до суду та правових наслідків у випадку неявки до нього, Литовські статuti передбачали і випадки повідомлення адвокатом про відсутність у судовому процесі з поважних причин. Він мав повідомити про це всіх учасників процесу: свого клієнта, суддів і протилежну сторону. У іншому випадку, адвокат повинен компенсувати всі збитки, понесені стороною, та підлягав катуванню різками біля міського стовпа, після чого його виганяли з міста [6, с. 163].

Таким чином, судові виклики учасників кримінального процесу в Литовсько-Польську добу здійснювалися гласно, відкрито та прозоро відповідальними особами.

Доба Гетьманщини успадкувала основні риси процесуального права попереднього історичного періоду, однак воно все ж зазнало деяких змін (передусім внаслідок зміни судового устрою та змінених політичних і соціальних умов краю у XVII ст., зокрема, й під впливом російського процесуального права). Слід зазначити, що в період козаччини в Україні процесуальне право не зазнало значних змін, традиційно застосовувалось магдебурзьке право, Саксонське зерцало. Крім того, діяли також Литовські статuti в різних редакціях [3, с. 7]. Кримінальне процесуальне законодавство доби Гетьманщини також передбачало відповідальність обвинуваченого за неявку до судового розгляду та заходи щодо забезпечення його присутності [16, с. 13]. Тим більше, що після входження України до складу Росії (особливо з початку XVIII ст.) в судочинстві остаточно закріплюється вплив російського законодавства і запроваджується нова система судоустрою.

Наступним джерелом права, яке вплинуло на подальший перехід від змагального до інквізиційного процесу, на практику кримінального судочинства на українських землях, а також і на розвиток інституту інформування учасників судового процесу зокрема, стало затвердження Петром I у березні 1715 р. «Краткого изображения процессов либо судебных тяжб». Зокрема, в цьому історичному джерелі права, присвяченому судовому процесу в цілому, була закріплена перша глава під назвою «Про повідомлення». З точки зору закону, це була перша процесуальна дія суду повідомлення позивача або обвинуваченого про порушення проти нього цивільної або кримінальної справи. Більше того, за допомогою такої процесуальної дії сторонам вказувалися причина судового процесу, право бути допущеними та брати участь у судовому процесі [7].

В свою чергу, указ Петра I «О форме суда» від 5 листопада 1723 р. був першим нормативно-правовим актом, який детально закріпив підготовчі дії до судового розгляду справи у вітчизняному процесуальному законодавстві. Зокрема позивач або донощик подавав свою заяву до суду, після чого суд повідомляв відповідача про порушену проти нього справу [18, с. 143]. Відповідачу не пізніше, ніж за тиждень, дається копія позовної заяви з тим, щоб він міг підготуватися до захисту. Крім того, для більш чіткої правової регламентації інституту інформування для учасників судового процесу були встановлені наступні її процедури: на копії ставилася помітка про дату судового розгляду, відповідач був зобов'язаний поставити підпис, який був доказом отримання копії позовної заяви і належного сповіщення відповідача про час і місце судового розгляду; в необхідних випадках – арешт майна відповідача або арешт його самого, поручительство за нього третіх осіб, тощо [19, с. 637-638].

Визначною подією в історії українського кримінального процесу стало створення першого кодексу – «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., що містив норми виключно кримінального процесуального права. Хоча він і не був затверджений, але набув значного поширення в Україні [10]. Зокрема, в п. 4 Прав, за якими судиться малоросійський народ зазначалося, що позивачу і відповідачу належало до суду з'явитися в зазначений день зранку, не пізніше восьмого часу (крім святкових днів), а якщо хто з них не прийде в десятому чи одинадцятому часі, то сказати йому, щоб на другий день був рано; прийде якщо пізніше восьмого часу, тоді його з приказу не випускати, щоб від того в судних справах продовження не було. Крім того, дане джерело права передбачало правові наслідки не явки до суду для обох сторін [11, с. 200-214].

Усе вище наведене свідчить про посилення ролі Російської імперії, що, звичайно, позначилося і на кримінальному судочинстві. Законодавчо закріплювалася можливість застосування тортур під час допиту, що характерно для слідчого (інквізиційного) процесу розгляду та вирішення кримінальних справ.

Отже, національне законодавство того періоду не мало чіткого поділу судочинства на цивільне і кримінальне, а уособлювало собою поєднання цих галузей права. Однак, незважаючи на таке поєднання цивільного та кримінального судочинства, були сформовані відповідні процесуальні передумови для становлення та розвитку правового інституту повідомлення.

У період з 1832 по 1864 рр., як зазначає Ю.Є. Кайгародова, в Російській імперії кримінально-процесуальне законодавство здійснило першу спробу поділу норм на матеріальні та процесуальні (Військовий статут та Коротке зображення процесів і тяжб). Однак Звід законів Російської імперії, в редакціях 1832 і 1842 рр. закріпив кримінально-процесуальні норми під однією нумерацією статей із законами про злочини і покарання [4, с. 19]. По суті, відбувся процес формування кримінального процесуального права у самостійну галузь права. У книзі другій тому XV Зводу законів Російської імперії було кодифіковано та систематизовано кримінальні процесуальні норми, що регулювали порядок та правові наслідки інформування учасників судочинства. Зокрема, в ст. 790 Зводу кримінальних законів 1835 р. вказувалося, що приводом для початку досудового слідства є повідомлення [14, с. 188]. Хоча й інститут інформування учасників кримінального провадження знаходив відображення в Зводі законів Російської імперії від 1832 та 1842 рр., але фактично був зведений до мінімуму, а правове регулювання у цій сфері здійснювалося законодавчими актами періоду правління Петра I.

Отже, розглянутий нами процесуальний порядок виклику сторін до суду в цілому діяв з незначними змінами до судової реформи 1864 р.

Аналізуючи становлення та розвиток процесуального законодавства щодо правового регулювання інституту інформування до проведення судової реформи 1864 р., можна зробити наступні висновки:

1) всі джерела права від Руської Правди до Соборного Уложення 1649 р. закріплювали два основних правила виклику сторін до суду: добровільність явки відповідача в судове засідання та забезпечення у вигляді поруки його явки в суд;

2) позивач не повідомлявся про час і місце судового розгляду, так як нормами процесуального законодавства передбачалося, що йому має бути відомо про виклик;

3) основою вирішення справи у разі неявки однієї із сторін у судове засідання слугувала презумпція вини учасника судового процесу;

4) при неявці позивача рішення виносилось на користь відповідача, при цьому позивач позбавлявся права на повторне звернення до суду.

Судовій реформі, що розпочалася у 1860 році та завершилася у 1864 році передувала досить суттєва клопітка законопроектна робота. Було підготовлено декілька законопроектів, які після обговорення в Державній раді були 20 листопада 1864 р. підписані Олександром II. Акти, прийняті 20 листопада 1864 р., отримали загальну назву «Судові статuti»: «Устав судових настанов», «Статут кримінального судочинства», «Статут цивільного судочинства», та «Статут про покарання, які накладаються мировими судьями» [2, с. 29-36].

Статут кримінального судочинства, як зазначає Ю.Є. Кайгародова, передбачав наявність 95 норм, які регулювали процесуальні відносини щодо інформування учасників кримінального провадження [4, с. 20].

Приводом до початку слідства за ст.42 Статуту кримінального судочинства були: повідомлення, чутки, скарга потерпілих осіб, донос особи, явка з повинною, а також доноси прокурорів і стряпчих. Крім того, Статут кримінального судочинства передбачав: а) форма повідомлення – письмова та усна (ст.ст. 49-50, 54 СКС), б) зміст повідомлення (ст. 50 СКС); в) умови повідомлення (ст. 51 СКС); г) відповідальність за невиконання вимог законодавства про повідомлення (ст. 53 СКС); д) поняття та зміст судової повістки (ст.ст. 54-59 СКС); е) процесуальний порядок виклику сторін та свідків до суду (ст.ст. 60-72 СКС); є) заходи по усуненню способів ухилення від явки в суд (ст.ст. 73-84 СКС); ж) строки повідомлення (ст. 132 СКС) тощо [17, с. 55-74]. Досить суттєво в Статуті кримінального судочинства було приділено увагу врученню копій рішень судів, їх способам і строкам, про що в процесуальному законодавстві раніше майже не вказувалося (ст.ст. 81, 132, 139, 148 СКС) [4, с.21]. До того ж, в Статуті кримінального судочинства інститут інформування в плані використання процесуальної термінології зробив досить прогресивний крок. Оскільки Статут кримінального судочинства під даним міжгалузевим процесуальним інститутом розумів: інформування, повідомлення, виклик до суду, повістку, вручення копій, а також доведення до відома та доноси [4, с. 21; 13, с. 82; 21, с. 35]. Крім того, за допомогою інституту інформування в Статуті кримінального судочинства закріплювався процесуальний порядок взаємовідносин не тільки посадових осіб з громадянами, але й посадових осіб між собою (ст. 50 СКС) [17, с. 53]. При чому, в рекомендаціях для слідчих тогочасного періоду зазначалося, що повідомляти про злочини повинен кожен, в тому числі і слідчий. При отриманні повідомлення про злочин слід негайно допитати повідомляючу особу про обставини вчинення злочину та про те, на чому його показання формуються [5, с. 21].

Ще однією новелою було те, що вперше розробниками Статуту кримінального судочинства пропонувалося всі відносини суду та учасників процесу здійснювати за допомогою пошти. Однак, законодавець сприйняв цю ідею лише в 1909 р., прийнявши Закон «Про зносини суду через пошту». Відтепер відповідачу, що проживає в місці знаходження суду чи в тому місці округу суду, де проживав судовий пристав чи судовий розсильний, повістка доставлялася через останнього. В інших випадках вона могла бути вручена через пошту (ст. 867 СКС). Виняток становила лише перша повістка про виконання судового рішення, яка в обов'язковому порядку доставлялася судовим приставом [20, с.39].

Висновки. Таким чином, в Статуті кримінального судочинства 1864 р., який проголосив основні демократичні принципи кримінального процесу, остаточно закріпив інститут інформування учасників кримінального провадження та заклав основу багатьох його інших інститутів, які знайшли своє відображення у сучасному кримінальному процесуальному законодавстві України.

Список використаних джерел

1. Алексеев Ю. Г. Псковская судная грамота. Текст, комментарий, исследование. / Ю.Г. Алексеев. – Издательство центра «Возрождение». – Псков. – 1997. – 148 с.
2. Джаншиев Г.А. Основы судебной реформы. Историко-юридические этюды / Г.А. Джаншиев. – М.: Типография М.П. Щепкина, 1891. – 428 с.
3. Зеленський С.М. Історія та перспективи вирішення кримінальних справ у судовому порядку в Україні / С. М. Зеленський // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2011. – № 2(4). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n2/11zsmpvu.pdf>.
4. Кайгародова Ю.Е. Уведомление в российском уголовном судопроизводстве: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 – Уголовный процесс; Криминалистика и судебная экспертиза; Оперативно-розыскная деятельность / Ю.Е. Кайгародова; Науч. рук. П. Г. Марфицин; Министерство внутренних дел Российской Федерации. Омская академия. – Омск, 2005. – 224 с.
5. Камбек Л. Судебный следователь, или полнейшее руководство к производству уголовных следствий / Л. Камбек. – СПб., 1861. – 163 с.
6. Ковальова С.Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського / С.Г. Ковальова. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 200 с.
7. Краткое изображение процессов либо судебных тяжб от 1715 г. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.scps.ru/regulations/1716-03.htm>.
8. Крушинський С. А. Історія становлення інституту подання доказів у кримінальному судочинстві України до судової реформи 1864 року / С. А. Крушинський // Вісник Львівського університету. Сер. юрид. – 2010. – Вип. 50. – С. 375–382.
9. Лоба В.Е. Уголовное право Древней Руси XI-XII вв. (по данным Русской Правды): монография / В.Е. Лоба, С.Н. Малахов. – Армавир: РИО АГПА, 2011. – 176 с.
10. Новгородская Судная грамота 1456 года // Российское законодательство X-XX веков. – Т. 1. – М., – 1984. – С. 304-308.
11. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб./ А.С.Чайковський, О.Л. Копиленко, та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.
12. Правда Русская: комментарии / под ред. Б.Д. Грекова. – М.: Л.: Издательство АН СССР, 1947. – Т. 2. – 862 с.
13. Розин Н. Н. Уголовное судопроизводство. Пособіє къ лекціям: Второе издание, измененное и дополненное / Н.Н. Розин. – С.-Пб.: Издание Юридического книжного склада «Право», 1914. – 547 с.
14. Свод законов Уголовных от 1835 г. // Камалова Г.Т. Хрестоматія по курсу отечественного государства и права часть 1. / Г.Т. Камалова. – Челябинск, Издательство ООО «Полиграф-Мастер». – 2007. – С. 181-191.
15. Статут Великого княжества Литовского 1566 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>
16. Стецюк Б. Р. Кримінальний процес у правовій системі Гетьманщини: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Б.Р. Стецюк; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 21 с.

17. Судебные уставы от 20 ноября 1864 года с изложением рассуждений, на коих они основаны. Ч. 2. – 2-е изд., доп. – С.-Пб.: Тип. 2 Отд. собств. е. и. в. канцелярии, 1867. – 555 с.
18. Тимченко Г.П. Підготовка справи до судового розгляду: витоки та сучасний стан / Г.П. Тимченко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 3. – С.142-146.
19. Указ Петра I «О форме суда» от 5 ноября 1723 г. // Памятники русского права / Под ред. К.А. Софроненко. – М.: Юрид. л-ра, 1961. – Вып. 8. – 668 с.
20. Уткина И.В. Заочное решение в гражданском процессе. / И.В. Уткина. – М: ООО «Городец-издат», 2003. – 192 с.
21. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. / И.Я. Фойницкий – СПб.: Изд-во «Альфа», 1996. – Т. 1. – 552 с.

Иващенко О.В. Историко-правовые предпосылки возникновения и развития института информирования участников уголовного производства до судебной реформы 1864 года: отдельные аспекты

В статье исследуются предпосылки возникновения и развития института информирования участников уголовного производства. Рассмотрены особенности правового регулирования данного процессуального института в судебном процессе в соответствии с законодательством и его доктрину по судебную реформу 1864 года включительно.

Ключевые слова: *судебный вызов, институт информирования, суд, судебный процесс, уголовное производство, судебная реформа.*

Ivashchenko O.V. Historical and juridical grounds of exist and development the institute of informing the participants of criminal realization by judicial reform 1864 year: particular aspects

In the article have been grounds of exist and development the institute of informing the participants of criminal realization. Features of the law adjusting this institute in a judicial institute in trial in accordance with a legislation and his doctrine for judicial reform 1864 years have been considered.

Key words: *judicial call, the institute of informing, the court, criminal process, criminal realization, judicial reform.*

